

רמת ההבנה בין בני שיח ודרכי ייצוג הסובייקט במשפטי העברית המדוברת

סול אזואלוס־אטיאס

1. מבוא*

המאמר יעסוק באופן שבו הסובייקט מיוצג במשפטי העברית המדוברת: אעשה ניסיון ראשוני לאפיין קבוצה של נסיבות שבהן דוברי השפה מביעים יחידות שיח אינפורמטיביות (בניגוד ליחידות המסדירות את השיח) באמצעות שימוש במשפטים חד־איבריים, משפטים הכוללים פרדיקט בלבד ללא אזכור מפורש של הסובייקט, לעומת הנסיבות שבהן הם מציינים במפורש גם את הסובייקט. במאמר זה אבחן משפטים חד־איבריים שהפרנט שלהם נמצא בתוך השיח. המצע התאורטי שביסוד עבודה זו משלב את תוצאות מחקריה של מירה אריאל על הנסיבות שבהן דוברים משתמשים בביטויים רפרנציאליים אנאפוריים דוגמת כינויי גוף ורמז, עם תוצאות מחקריהם של שלמה יזרעאל ואסתר בורוכובסקי בר־אבא על דרכיה של העברית המדוברת ביצירת מבעים קוהרנטיים, ובמיוחד עם מסקנותיהם בדבר מאפייני השיח של משפטים שיזרעאל מכנה "חד־איבריים" ואסתר בורוכובסקי בר־אבא מכנה "מקוצרים".

תיאור הדרכים שבהן התכנים הנדונים מיוצגים במשפטי העברית המדוברת מתבסס על ניתוח מקרי מבחן, מבעים מתוך שיחה חיה שנבחרה מאוסף הדיאלוגים שהוקלטו עבור מאגר העברית המדוברת בישראל (מעמ"ד), ושימשו מצע לספר זה.¹ במאמר זה אני מתייחסת אל בעיית האפיון של המשפטים החד־איבריים כאל מקרה מיוחד של בעיית הסכמטיות של הלשון האנושית (להלן, סעיף 3.1); אני

* עבודה זו התאפשרה הודות לקיומו של מאגר העברית המדוברת בישראל (מעמ"ד) – קורפוס עשיר, מפורט, נגיש וידידותי הפתוח לציבור החוקרים. העבודה נסמכת על יסודות לחקר מבנה המשפט בעברית המדוברת, שהונחו לאחרונה בידי שלמה יזרעאל. הרעיונות המוצגים בעבודה זו התפתחו במהלכן של שיחות מאלפות ומאירות עיניים שניהלתי עם שלמה, אולם האחריות לתכנים המוצגים מוטלת כולה עליי.
1 מאגר העברית המדוברת בישראל (מעמ"ד) ראו cosih.com.

מתבססת על ניתוח של כמה טקסטים כדי להציע את ההשערה שהדובר מעלה את רמת העודפות (redundancy) של דבריו, כאשר בהתחשב בנסיבות השיח עולה החשש שהנמען לא יבין את כוונתו. בכך אני מציעה אספקט נוסף של דרכי יצירת מבעים קוהרנטיים בעברית מדוברת מנקודת המבט של ניתוח השיח.

1.1 המשפט מנקודת מבט תחבירית ושיחית

כנקודת מוצא לדיון זה ישמשו אותי הגדרותיו של יזרעאל את המשפט, מבנהו ומרכיביו, הגדרות הכורכות את התחביר במסגרת אחת עם הפרוזודיה ועם מבנה השיח. גישתו של יזרעאל מתבססת על מסקנותיו מנתונים שנאספו מהתבוננות ישירה בדיבור חי ספונטני, ובמידה מסוימת אף על נתונים מהעברית הכתובה ומשפות אחרות. לפי גישה זו, נקודת המוצא לניתוח הלשוני היא זו של השומע ולא זו של הדובר.²

על פי האפיון של יזרעאל, משפט הוא יחידה תחבירית המכילה, בצורתה המינימלית, פרדיקט (יחיד); למשפטים משועבדים פרדיקטים משלהם. הפרדיקט הוא גרעין המשפט, והוא מוגדר כיסוד החדש ברצף השיח, כיסוד האינפורמטיבי שבו, וככזה הנושא את המטען המוראלי של המשפט. תפיסה זו מעמידה את המשפט כיחידה התקשורתית הבסיסית בשיח; כל חלק דיבר יכול לשמש כפרדיקט, לרבות צירופים.³

מובן שיזרעאל מכיר בכך שאל הפרדיקט עשוי להתלוות במשפט גם סובייקט, האיבר היוצר עם הפרדיקט קשר פרדיקטיבי או נקסוס. הסובייקט, אם קיים במשפט, מסמן בתפקודו הראשוני (default) את הנתון או את הידוע, ומשמש יסוד לפרדיקציה או עיגון לפרדיקט; סובייקט אפשר שיהיה פרונומינלי או שמני, לצד יסודות אחרים (יזרעאל תשע"ג: 385, 391, 400, יזרעאל תשע"ו בספר זה).

תפיסתו זו של יזרעאל מנוגדת להגדרות המשפט המקובלות,⁴ המתייחסות אל המשפט כאל יחידה תחבירית הכוללת סובייקט ופרדיקט, ובכך מציבות את

2 יזרעאל תשע"ו, בספר זה) מבהיר שאין בהבחנה זו משום שלילת האפשרות להניח הנחות קוגניטיביות המתבססות על נתוני קורפוס (למשל, (Givón 1992, Kibrik 2011).

3 לסקירה מפורטת, ממצה ועניינית של ההנחות המקובלות באשר למבנה המשפט בעברית ובה, בעיקר, הקריטריונים להגדרת הפרדיקט ראו יזרעאל תשע"ג: 387-390, יזרעאל תשע"ו בספר זה.

4 לדיון מפורט בהגדרות המשפט המקובלות בשפה העברית ובשפות אחרות (בעיקר אנגלית) ראו יזרעאל תשע"ג: 385-386; יזרעאל תשע"ו בספר זה. להגדרות שונות של "משפט" ראו סקירה אצל יזרעאל תשע"ג: 386-391; להגדרות שונות של יחידה הניתוח הבסיסית של הלשון המדוברת ראו בורוכובסקי בראבא תש"ע: 15. ניתוח המבעים במחקרה של

קיומו המפורש של סובייקט לצד הפרדיקט כתנאי הכרחי. הגדרת המשפט כיחידה תחבירית סדירה רק כאשר היא כוללת גם סובייקט וגם פרדיקט, מציבה את היחידות התחביריות המכילות במפורש פרדיקט בלבד כיוצאות מהכלל, ולפיכך כיחידות לא סדירות: יחידות מקוצרות, מצומצמות או לא תחביריות (יזרעאל תשע"ו בספר זה). בורוכובסקי בר־אבא (תש"ע) מגדירה מבע שלם כ"מבע שיש בו ביטוי הן לדבר שעליו הדובר מדבר הן למה שהוא אומר לגביו [...] הן לתמה הן לרמה. לבד משני עיקרי המבע הללו צריכים להיות בו גם הרכיבים המחויבים בדגם שעל פיו הוא בנוי (כגון מושאים בלתי שמיטים)" (שם: 124). היא רואה במבנים מהסוג המוגדר אצל יזרעאל כחד־איבריים מבעים מקוצרים (בקטגוריית המבעים החלקיים):⁵ מבעים שתוכנם הובע בצורה מקוצרת באופן לא מקובל, ושבוזמן הפקתם הם נתפסו כשלמים הן על ידי הדובר הן על ידי הנמען; מבעים מסוג זה מובנים מתוך ההקשר שבו הם מופקים או בעזרת הידע המשותף לדובר ולנמעניו בזמן הפקתם. היא מחלקת את קטגוריית המבעים המקוצרים לשני סוגים: מקרים של השמט הניתנים להסבר תחבירי, וממוינים על פי התפקיד התחבירי של החלקים החסרים; ומקרים של תמצות שאינם ניתנים להסבר תחבירי, אלא נבחנים במידה רבה כל אחד אד הוק.⁶ לענייננו, לפי בורוכובסקי בר־אבא, רכיב נושא חסר הוא מקרה פרטי של השמט, והעברית המדוברת מתאפיינת במבעים מסוג זה משום הקושי להקפיד בזמן אמת על כללי הדקדוק (בורוכובסקי בר־אבא תש"ע: 81, 90, 97, 130-131).

היתרון התאורטי שבתפיסתו הייחודית של יזרעאל את המשפט הוא שתפיסה זו מסבירה את תדירותם של משפטים חד־איבריים: בעברית המדוברת בת זמננו שכיחותם של משפטים המכילים פרדיקט בלבד היא כ־50 אחוז מכלל המשפטים שבשימוש. שכיחות זו אינה ייחודית לעברית, ומשפטים המכילים פרדיקט בלבד נפוצים בשיעורים דומים גם בשפות העולם ובמידה מסוימת אף בעברית הכתובה (יזרעאל תשע"ו בספר זה).

בורוכובסקי בר־אבא נשען, בעקבות יזרעאל ואחרים, על ההנחה שהפרוזודיה היא יסוד פורמאלי של הלשון המדוברת, ומעמדה אינו פחות ממעמדם של היסודות הסגמנטיים או של יחידות השיח בחלוקת רצף הטקסט ליחידות נושאות משמעות: "קבוצות פרוזודיות" (בורוכובסקי בר־אבא תש"ע: 15).

5 קטגוריית המבעים החלקיים מוצגת תחת הכותרת "שיבושי דקדוק", לצד שיבושי התאם, שיבושי יידוע, אי־עקיבויות תחביריות ובליל סדר מילים (שם: 81). גם סמני השיח מוגדרים כמבעים חלקיים (שם: 127, הערה 102).

6 על הניסיונות להגדיר מבעים מקוצרים באמצעות קריטריונים תחביריים, סמנטיים ופרגמטיים ראו בורוכובסקי בר־אבא תש"ע: 125, ובפרט הערות 90-94; 130, הערה 112.

על בסיס תפיסתו הייחודית את יחסי הקדימות הלוגית בין הסובייקט לפרדיקט, יזרעאל (תשע"ג) מסביר את בחירת הטרמינולוגיה שלו כך:

סובייקט אפשר שיוגדר ביחס לפרדיקט, ולא – כמקובל בדרך כלל – הפרדיקט ביחס לסובייקט. היות שהמינוח העברי אינו תומך בגישה זו, אשתמש להלן במונחים פרדיקט וסובייקט ולא נושא ונשוא. (שם: 391)

הגדרות אלו של יזרעאל מובילות לחלוקת המשפטים בעברית המדוברת לשני סוגים עיקריים:

1. המשפט החד-איברי המכיל פרדיקט (או פרדיקט עם משלימיו), אולם אין בו סובייקט (שם: 391).⁷

2. משפט דו-איברי, שבו, בייצוגו המזערי, פרדיקט וסובייקט (יזרעאל תשע"ו בספר זה).

1.2 מנגנון הפרשנות של ביטויים רפרנציאליים (אנאפוריים)

יזרעאל מסתמך על נריאמה (Nariyama), קיבריק (Kibrik) וגבעון (Givón) כדי לשלול מכול וכול את התפיסה שעל פיה משפטים חד-איבריים (פרדיקט בלבד) מתקבלים ממשפטים דו-איבריים (סובייקט ופרדיקט) באמצעות השמטת יסוד מיסודותיו המהותיים של המשפט (השמטת הסובייקט) – תפיסה המונחת ביסוד ראית המשפט החד-איברי כמשפט חסר. לשיטתו, המשפטים החד-איבריים אינם מופקים עם השמטה, אלא שאותן מילים או אותם מסרים שאינם מסתברים מן ההקשר הם אלו הבאים לידי ביטוי בדיבור (Nariyama 2007: 100) אצל יזרעאל תשע"ו בספר זה). תפיסה דומה של המשפט החד-איברי ושל יסודותיו המהותיים מוצאת את ביטויה בעבודותיו של קיבריק, שאמנם משתמש במושג "אפס" (zero) לציון יסוד חסר במשפט, אך מושג זה אינו משמשו כיסוד מבני תאורטי, אלא כמוסכמה של ייצוג (ראו, בין היתר, Kibrik 2011: 44) אצל יזרעאל תשע"ו בספר זה; Carston 2004: 642). תפיסה זו נתמכת גם על ידי מחקרים משפות העולם:

גבעון (Givón 1992) הראה מתאם ברור בין ייצוג הרפרנט במשפט לבין קרבת המשפט הזה לייצוג הרפרנט ביחידות שיח קודמות, כך שמשפטים בלא רפרנט (במינוח: zero anaphora) המובעים מיד לאחר משפט שבו הרפרנט מיוצג שכיחים כדי 100% מן המקרים בשפות שונות. ככל שהפעל

7 למשפטים חד-איבריים בעברית הכתובה והמדוברת ראו סקירה אצל יזרעאל תשע"ו בספר זה.

בין האזכורים הרפרנציאליים גדל, כך גם נוצר הצורך לייצג את הרפרנט בצורה ברורה וישירה יותר... (יזרעאל תשע"ו בספר זה)

לאור כל זאת, יזרעאל מציע לא לראות במשפט חד-איברי יחידה תחבירית חסרה כאילו הושמט בו הסובייקט, שכן:

היצג לישות או למציאות חוץ-לשונית אינו הכרחי במערך הלשון המובע בשיח. הלשון אינה מנותקת מן השיח, ומשום כך תביע אך ורק את אשר נחוץ לה להביע בהקשר אשר בו ייכון השיח או בהקשר רצף השיח. (שם)

עד כה תוארו המבנים היסודיים של המשפט בעברית המדוברת לסוגיו העיקריים (משפט חד-איברי ומשפט דו-איברי) במסגרת גישה הכורכת יחדיו את התחביר, את הפרוזודיה ואת מבנה השיח מנקודת המוצא של השומע. למותר לציין, גישה זו של יזרעאל, המהווה חלק מתפיסתו התחבירית-שיחית, מקובלת אף עליי.

סיווג המצבים שבהם הסובייקט מיוצג במשפטי העברית המדוברת מצריך, כאמור, דיון בדרכי ייצוג יחסי הלכידות המתקיימים בין יחידות שמעבר לגבולות המשפט; לכידותו של טקסט נשמרת, בין היתר, באמצעות האנאפורה והדאיקסיס – מנגנון האחראי לשמירת הזהות הרפרנציאלית בין מאזכרים (references) ומאוזכרים (referent). בגבולות המשפט ייצוג רפרנציאלי אפשר שיתקיים בעמדת הסובייקט או בתחום הפרדיקט, וייתכן אף בשניהם (יזרעאל תשע"ו בספר זה). במשפטים דו-איבריים ייצוגו הרפרנציאלי החוזר של הסובייקט אפשר שיעשה על ידי ביטויים רפרנציאליים מפורשים (צירוף שמני מלא: שם פרטי, כללי, כללי מאוּיך) או לא מפורשים (כינוי גוף⁸ או כינוי רומז) או על ידי משפט. לעומת זאת, משפטים חד-איבריים אינם תלויים בייצוג רפרנציאלי בעמדת הסובייקט, ואין בהם כל יסוד העומד בעמדה זו; במקרים מסוג זה יזרעאל (שם) מבחין בין פרדיקטים שיש להם עיגון בשיח (משפטים אשר בהם הפרדיקט מעוגן בביטויים רפרנציאליים שמעבר לתחום המשפט המושתת על הפרדיקט הזה) ובין פרדיקטים נעדרי עיגון כזה בשיח. במסגרת המשפטים שעוגנם בתוך השיח, יזרעאל מבחין בין פרדיקט המעוגן ביסוד קונקרטי בעולם המושגי המובע בביטוי רפרנציאלי בשיח (תלות רפרנציאלית בתנאים מבניים או אסוציאטיביים) ובין משפטים שבהם הפרדיקט מעוגן ביסוד אחר במשפט (עיגון רחב). במסגרת המשפטים שעוגנם הוא מחוץ לשיח, יזרעאל

8 על נסיבות השימוש בעברית הרבורה בכינויי הגוף הראשון והשני שאינם חלק מן הפועל ומתפקדים כסובייקט ראו, בין היתר, Ariel 1990, 2000, פולק-יצחקי תשס"ו-תשס"ז, יזרעאל תשע"ג.

מבחינן בין פרדיקט המעוגן במרחב האורייגו, ההקשר המידי של השיח (זמן, מקום ודוברים ישירים), לבין פרדיקט המעוגן מחוצה לו.

לסיכום, יזרעאל מציע את הקטגוריות הבאות לעיגון הפרדיקטים במשפטים חד-איבריים בעברית המדוברת: א. פרדיקטים מעוגנים: עיגון ברפרנטים שהיה להם ביטוי ממשי בשיח. העיגון אפשר שיהיה קרוב – מבני או אסוציאטיבי, וכן רחוק מבני או אסוציאטיבי; עיגון רחב – עיגון ביחידות שיח; עיגון מחוץ לשיח – עיגון ביסודות הנתונים לדוברים מההקשר המידי או מהעולם; ב. פרדיקטים לא מעוגנים. סיווג זה ישמש, כפי שנראה בהמשך, בסיס לניסוח הצעה ראשונית לקריטריונים להופעתם של משפטים חד-איבריים בעברית המדוברת, ובפרט אעשה ניסיון ראשוני לאפיין קבוצה של נסיבות שבהן דוברי השפה מביעים יחידות שיח אינפורמטיביות באמצעות שימוש במשפטים חד-איבריים.

לשאלת דרכי הפירוש של הזהות הרפרנציאלית הבאה לידי ביטוי בכיטויים הרפרנציאליים לסוגיהם⁹ – במחקרה על חלוקת העבודה בין התחביר והפרגמטיקה בקביעת פירושם של כינויים בעברית בתוך הקשר שיחתי, אייבי סישל (תשס"ט) מבחינה בין דרכים הנתונות על ידי הדקדוק לכאלה התלויות בגורמים חוץ-לשוניים פרגמטיים וקוגניטיביים. פרשנותם של צירופים שמניים מלאים אינה תלויה לא בהקשר הלשוני ולא בהקשר הפיזי; פרשנותם של כינויי גוף עשויה להיות תלויה גם בנסיבות תחביריות מוגדרות; ופרשנותם של כינויים רומזים תלויה בנסיבות הפרגמטיות של המבע. למרות הדמיון בין כינויי גוף לכינויי רמז (מכילים מידע דקדוקי בלבד, ובעברית צורת הכינוי הרומז המרוחק ('ההוא') אף מכילה מורפמה הזוהה לצורתו של כינוי הגוף השלישי), אופני הפירוש שלהם שונים, וחלוקת העבודה בין עקרונות תחביריים ופרגמטיים בקביעת דפוסי הפרשנות של כל אחד מהם בתוך הקשר שיחתי שונה (שם: 279).¹⁰ שלא כמו אנאפורה עם כינויי גוף רגילים העשויה להיות מיוצגת בדקדוק ומוגבלת על ידי חוקיו (למשל, נשיאת אינדקס זהה לצירוף שמני מלא אחר), אנאפורה עם כינויים רומזים אינה מיוצגת בדקדוק, ומתאפשרת הודות לתנאים פרגמטיים או חוץ-דקדוקיים, ובהם אירועי דיבור, תכונות השיח, והסכם אסטרטגי בין דוברים (שם: 280-286).¹¹

9 ראו דיון נוסף בסעיף 1.2.1.

10 ראו הערה 9 לעיל.

11 בדומה, ריינהרט (1995) מאפינת את השימושים האנאפוריים בכינויים רומזים במקרים של ריבוי מקדימים כנובעים משיקולים פרגמטיים וכמבטאים אסטרטגיית ממשק (interface strategy) שמטרתה למנוע דרי-משמעות (ריינהרט 1995 אצל סישל תשס"ט: 293-294).

1.2.1 תורת הנגישות לפי אריאל

במשפטים דו־איבריים ייצוגו הרפרנציאלי החוזר של הסובייקט עשוי להתקיים על ידי ביטויים רפרנציאליים מפורשים (צירוף שמני מלא: שם פרטי, כללי, כללי מאוּיך), אך לרוב הוא מתקיים על ידי ביטויים לא מפורשים (כינוי גוף, או כינוי רומז) או על ידי משפט (זירעאל תשע"ו בספר זה). כרכים מן המשפטים החד־איבריים הפרדיקט מעוגן, מן הבחינה הלשונית, בביטויים רפרנציאליים שמעבר לתחום המשפט המושתת על הפרדיקט הזה (כלומר, במשפט קודם או בשיח קודם). מנקודת המבט של ארגון האינפורמציה בטקסט ובשיח, גבעון (Givo'n 1992), למשל, הראה שדוברים מגוונים בביטויים הרפרנציאליים כדי לסמן לנמענים את המצב האינפורמטיבי של הרפרנט בשיח (בהתבסס על אמות מידה טקסטואליות לבחינת רציפות רפרנציאלית). אספקטים נוספים של דרכי האפיון של הביטויים המאזכרים מוצגים על ידי תאוריות בלשניות־קוגניטיביות; אלו מראות שיש מתאם בין הביטויים הרפרנציאליים השונים ובין הייצוגים המנטליים של ישויות השיח השונות. לצורך תיאור ההתנהגות של ישויות השיח (שמעבר לגבולות המשפט) במסגרת תאוריות קוגניטיביות, אני מסתמכת, בין היתר, על תוצאות מחקריות של צ'יף (Chafe 1976, 1994), גבעון (Givo'n 1983, 1992) ופרינס (Prince 1985), ובפרט על אלו של אריאל (Ariel 1990, 1994, 2000, 2001).

הבחירה של הדוברים בביטויים רפרנציאליים תלויה בכמה משתנים. ביטויים רפרנציאליים מתאפיינים בכך שהם מסמנים דרגות שונות של נגישות: אפשר לראות בהם סמנים המכוונים את הנמענים לייצוג המנטלי של ישות השיח המתאימה. הבחירה בביטויים רפרנציאליים מסוימים תלויה באמונת הדוברים באשר לדרגת הנגישות של הייצוג המנטלי של הרפרנט של הביטוי בתודעת הנמענים: כשדוברים מאמינים שהרפרנט נגיש מאוד לנמענים, הם נוטים להשתמש בביטויים רפרנציאליים בהירים ומפורטים פחות (כמו כינויי גוף), לעומת זאת, כשהם מאמינים שהרפרנט נגיש פחות לנמענים, הם נוטים להשתמש בביטויים רפרנציאליים בהירים, מפורטים ואינפורמטיביים יותר (כמו צירופים שמניים מיוחדים או שמות פרטיים) כדי להקל על הנמענים לזהות את הרפרנט ובכך להקל את ההבנה. ברור לכן שהבחירה של הדוברים בביטוי רפרנציאלי מושפעת גם מן ההקשר הלשוני הקודם; ובפרט, אם הרפרנט כבר הוזכר ולא עבר זמן רב מאז, סביר להניח שדוברים ישתמשו בביטויים מופחתים (a reduced referring expression) כדי להתייחס אליו. כלומר, הבחירה מונעת גם על ידי ההנחות של הדובר בנוגע למוקד תשומת הלב של הנמען ברגע נתון [דוברים מגדירים את הנגישות של הרפרנט על בסיס האמונה שלהם באשר למודל השיח של הנמענים (Van Dijk 2001: 19)]. פקטורים נוספים העשויים להשפיע על

הבחירה בביטוי רפרנציאלי הם תדירות (שכיחות) האזכור (Givo'n 1983, Ariel 1990) ומספר האפשרויות המתחרות בהקשר הלשוני הקודם (Ariel 1990).

נקודות המוצא של תורת הנגישות (Accessibility Theory), כפי שזו מוצגת על ידי מירה אריאל, הן שהביטויים הרפרנציאליים השונים נבדלים זה מזה באיכות ההנחיות שהם מספקים, ושהייצוגים המנטליים של ישויות השיח השונות נבדלים זה מזה במידה שבה הם נגישים למשתתפי השיח ברגע נתון (Ariel 1994: 4). לפי אריאל, אפשר לראות בביטויים הרפרנציאליים המיודעים סמני נגישות (accessibility markers), כלומר הנחיות המוליכות את הנמענים אל הייצוג המנטלי של ישות השיח שהדובר מכוון אליה באמצעות הביטוי הרפרנציאלי המיודע (Ariel 2006: 15).

אכן, אין ספק שהביטויים הרפרנציאליים השונים נבדלים זה מזה באיכות ההנחיות שהם מספקים: בעוד ביטויים רפרנציאליים דוגמת שמות מלאים מספקים הנחיות ברורות ומפורטות למדי, שלרוב מוליכות את הנמענים אל הייצוג המנטלי של ישות השיח המתאימה בוודאות יחסית, ביטויים דוגמת כינויי גוף מספקים הנחיות כלליות ומעורפלות יותר, שבמקרים רבים עשויות להוליך את הנמענים אל הייצוג המנטלי של ישות שיח שאינה מתאימה. באותה מידה, אין גם ספק שהייצוגים המנטליים של ישויות השיח השונות נבדלים זה מזה במידה שבה הם נגישים למשתתפי השיח: למשל, בכל רגע נתון במהלך השיח הייצוגים של הישויות שנרונות באותו רגע (discourse topics) הם נגישים מאוד, ייצוגים של ישויות שהדיון בהן הסתיים זמן קצר קודם לכן הם נגישים למדי, ולייצוגים של ישויות שלא נדונו כלל – אם כי היו יכולות לעלות לדיון – יש נגישות נמוכה מאוד (עם זאת אריאל מדגישה שלכלל זה יש לא מעט יוצאים מהכלל).

החיזוי של תורת הנגישות הוא שדוברים ישתמשו בביטויים רפרנציאליים המספקים הנחיות ברורות ומפורטות כדי להתייחס לישויות שיח שלייצוג המנטלי שלהן יש נגישות נמוכה, וישתמשו בביטויים רפרנציאליים המספקים הנחיות כלליות ומעורפלות כדי להתייחס לישויות שיח שלייצוג המנטלי שלהן יש נגישות גבוהה מספיק (Ariel 2000, 2001). למותר לציין שלאור ההבהרה של אריאל שלכלל הקובע את דרגת הנגישות של הייצוגים המנטליים של ישויות השיח השונות יש יוצאים רבים מן הכלל, צפויות חריגות רבות מחיזוי זה של תורת הנגישות.

מקרי מבחן

מקרי המבחן נלקחו מתוך תמלול הקלטה OCh, הנכללת במאגר העברית המדוברת בישראל (מעמ"ד; בהקלטה זו שיחה המתנהלת בין צעיר (דובר א') ששב מטוול לסין ומונגוליה לבין אביו (דובר ב') בשעה שהם יושבים עם האטלס של האב, מביטים במפה ומשחזרים את קורותיו של הבן במסעותיו.

לאחר שהבן מספר שהוא וחבריו יצאו מהעיר אולן באטור כיומיים אחרי שהגיעו אליה (ברכבת הטראנס סיבירית), האב שואל "איך זה נראה"¹²:

[1] א: לקחנו את הרכבת הטראנס אה | [2] סיבירית | [3] שנסעה ביג'ין אה | [4] מוסקווה \

[5] ב: מהמ |

[6] א: לקחנו אותה עד אולן באטור | [7] זה בירת מונגוליה | [8] פה הסתר- התקשקשנו איזה יומיים | [9] לקחנו אוטובוס |

[10] ב: איך זה נראה | [11] כמו האלה שרואים על אפגניסטאן \

[OCh_sp1_44-51; sp2_24-26]

בהמשך השיחה מתברר שהבן מפרש את השאלה כמתייחסת לסביבותיה של אולן באטור, אך נראה שזו לא הייתה כוונתו של האב, ולכן הוא מוצא לנכון להבהיר את שאלתו:

[12] ב: אני שואל על העיר עצמה || [...] [13] מבחינת ה | [14] מה

שרואים בעיר || [15] אין אה | [...] [16] רבי קומות ודברים

כאלו || [...] [17] או שיש || [OCh_sp2_30-36]

בתגובה להבהרה זו הבן מסביר שאמנם יש באולן באטור "רבי קומות" – כמובן של בניינים בני יותר מארבע קומות, אבל אין בניינים ממש גבוהים – בני שלושים קומות; ואמנם יש שם אוטובוסים, אבל רק מעטים; ולבסוף מסכם:

[18] א: קאבול לא ראיתי תמונות מקאבול || [19] אבל אני מעריך שזה פחות

או יותר אותו התפתחות || [OCh_sp1_73-74]

אציג עכשיו תיאור של תהליך ההסקה שאפשר לבן לשחזר את כוונת האב בשאלה "איך זה נראה, כמו האלה שרואים על אפגניסטאן?" – השאלה שהאב מציג במבעים [10] ו-[11] ומבהיר במבעים [12]–[17]. כיצד הבן מסיק שבשאלה אם בעיר אולן באטור יש "רבי קומות ודברים כאלו" האב מבקש מידע על רמת ההתפתחות של מונגוליה. אין ספק שחילופי הדברים הנכללים בטקסט זה מצריכים פרשנות. כאשר האב שואל "איך זה נראה" הוא שואל, כפי שמתברר במבע [12], על העיר אולן באטור, אולם עדיין לא ברור מה בדיוק הוא מבקש לדעת: למה הוא מתכוון כאשר הוא מבהיר במבע [16] שהוא מעוניין לדעת אם בעיר יש "רבי קומות ודברים כאלו".

12 מספור המבעים בסדר עולה, כפי שמוצג במאמר, הוא פנימי ונועד לנוחות הקריאה והדיון. ההפניות לאתר מעמ"ד מציגות את מספור המבעים כפי שמופיע שם.

מתשובתו של הכן במבצע [19], שלהערכתו רמת ההתפתחות של מונגוליה דומה לזו של אפגניסטאן, ובעיקר מתגובתו של האב לתשובה זו – הוא מקבל אותה, אפשר להבין שהאב ביקש מהכן השוואה של רמת ההתפתחות בין שתי המדינות. הסוגיה העיקרית הטעונה הבהרה היא כיצד הבין הכן מדבריו של האב במבצע [16] (אחרי הסבריו של האב) שהוא מבקש השוואה זו. כלומר, כיצד הבן מסיק שבשאלה אם בעיר אולן באטור יש "רבי קומות ודברים כאלו", האב מבקש מידע על רמת ההתפתחות של מונגוליה, ולמה במבצע [18] הוא מסייג את ההערכה ש"רמת ההתפתחות של מונגוליה דומה לזו של אפגניסטאן" בכך שהוא לא ראה תמונות מקאבול (שכלל לא הוזכרה בשאלתו של האב).

2.1 הפירוש של טקסט ההדגמה

על פי הפירוש שלי, כאשר האב שואל אם באולן באטור יש "רבי קומות ודברים כאלו", הוא מתכוון ב"דברים כאלו" למאפיינים מובהקים של מרכזים עירוניים מפותחים, כמו תנועה צפופה ורועשת בשעות העומס, שלטי גאון צבעוניים ומהבהבים וכיוצא באלה. כאשר הבן מסייג את דבריו בכך שהוא לא ראה תמונות מקאבול כוונתו, על פי פירוש זה, שהוא משער על סמך ידע הרקע שלו ש"האורבניזציה של אולן באטור דומה לאורבניזציה של קאבול".

על פי תורת הרלוונטיות של ספרבר ווילסון (Wilson & Sperber 2004) "פירוש" נתון באמצעות: א) אקספליקטורה,¹³ ב) הנחות הקשורות, ו-ג) מסקנה משתמעת. אתחיל עם האקספליקטורה, סדרת פרופוזיציות המורכבת מההשלמה המלאה של כל אחד מהמבעים של טקסט ההדגמה.

13 האקספליקטורה היא רצף מילים שמקודד את התוכן המובע במפורש או במרומז במבצע, ובכלל זה כל המידע שהתקבל על ידי כל ההיסקים הפרגמטיים הנחוצים להשלמה המלאה של המבצע. כל השערה של אקספליקטורה מסוימת של טקסט נתון מורכבת מהפגת עמימות, מזיהוי רפרנטים, מהרוויה, מהשלמות תחביריות, מהשתמעויות הקשורות ומהעשרות לקסיקליות-פרגמטיות נוספות; לסקירת התהליכים המעורבים בבניית השערת האקספליקטורה ראו, בין היתר, Carston 2004: בפרט סעיפים 2-4. כאמור, השימוש שאני עושה כאן במילים "השלמה", "העשרה" ו"הרוויה" נובע ממוסכמות של ייצוג ולא מתפיסה תאורטית.

א) אקספליקטורה

האקספליקטורה של טקסט ההדגמה נתונה בעמודה השמאלית של הטבלה הבאה, המציגה את טקסט ההדגמה בשלמותו [024-038_sp2; 044-074_sp1_OCh]:¹⁴

מס' מדובר	מבע	אקספליקטורה (מבוטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות) ¹⁵
[1] א:	לקחנו [#] את הרכבת הטראנס אה	<u>הבן וחבריו</u> לקחו את הרכבת הטראנס
[2]	סיבירית	סיבירית
[3]	שנסעה ביג'ין אה	שנסעה בקו בייג'ין
[4]	מוסקווה \	מוסקווה
[5] ב:	מהמ	{מבע פרוצדורלי ¹⁶ טהור}
[6] א:	לקחנו [#] אותה ^{##} עד אולן באטור	<u>הבן וחבריו</u> לקחו את הרכבת הטראנס <u>סיבירית</u> עד אולן באטור
[7]	זה [#] בירת מונגוליה	<u>אולן באטור</u> היא בירת מונגוליה
[8]	פה [#] הסתו- התקשקשונו איזה יומיים	אחרי יומיים <u>באולן באטור</u>
[9]	לקחנו [#] אוטובוס	<u>הבן וחבריו</u> לקחו אוטובוס
[10] ב:	איך זה [#] נראה	<u>אולן באטור</u> וסביבתה נראות
[11]	כמו האלה [#] שרואים ׀ ^{##} על אפגניסטאן \	כמו הציילומים מאפגניסטאן שרואים <u>בטלוויזיה</u>
[12] א:	זה [#] ׀ ^{##}	<u>הנוף שנשקף מחלונות האוטובוס</u>
[13]	כן [#] ׀׀	<u>נראה</u> כמנ הציילומים מאפגניסטאן שרואים <u>בטלוויזיה</u>
[14] א:	זה [#] ׀ ^{##} ה	<u>הנוף שנשקף מחלונות האוטובוס נראה</u> כמו
[15] ב:	׀ [#] משהו כזה ^{##} ׀׀	<u>אולן באטור</u> וסביבתה נראות בערך כמו הציילומים מאפגניסטאן שרואים <u>בטלוויזיה</u>

14 משמעות מובלעת ללא רמז טקסטואלי מסומנת בטבלה בסוגרים מרובעים ריקים: "׀"; ביטויים שמרמזים על משמעות מובלעת מסומנים במבעים של המשוחחים בסולמית: "xxx#" אם הם בני מילה אחת, ובמירכאות סולמית אם הם בני כמה מילים: "xxxxx#" ; ההופעה השנייה של ביטוי שמרמז על משמעות מובלעת מסומנת בסולמית כפולה: "xxx##" או במירכאות סולמית כפולות "###xxx xx###". המשמעויות שהביטויים המרמזים מכוונים אליהן מסומנות בקו תחתי: המשמעות הנרמזת על ידי הביטוי הראשון בקו בודד, זו שנרמזת על ידי הביטוי השני בקו כפול.

15 ראו הערה 13 לעיל.

16 צ'יף (Chafe 1994: 63-64) מבחין בין יחידות מהותיות (substantive), המבטאות את התוכן של השיח, לבין יחידות מסדירות (regulatory), המשמשות לארגון השיח. אני משתמשת במונח "פרוצדורלי" כדי להורות על היחידות המסדירות של צ'יף.

מס' מבע ודובר	מבע	אקספליקטורה (מבוטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות) ¹⁵
[16] א:	ערבות על ערבות	ערבות על ערבות
[17] ב:	\ (כן) #	{מבע פרוצדורלי טהור}
[18] א:	על כלום	ושום דבר מעבר לכך
[19] ב:	לא #	<u>זו ערבות על ערבות על כלום' זו לא תשובה לשאלה' זה נראה כמו האלה שרואים על אפגניסטאן'</u>
[20] ב:	#אני שואל על' העיר## עצמה	<u>איך נראית אולן באטור עצמה</u> ¹⁷
[21] א:	לא #	דובר א' לא מבין
[22]	#מבחינת המה #	דובר א' לא מבין מה דובר ב' שואל על מראה אולן באטור עצמה
[23]	# האנשים## \	דובר א' שואל אם דובר ב' שואל על מראה האנשים באולן באטור
[24] ב:	לא #	דובר ב' לא שואל על מראה האנשים באולן באטור
[25]	מבחינת# ה	דובר ב' שואל אם באולן באטור עצמה רואים
[26]	#מה שרואים בעיר#	מראות אופייניים למרכזים עירוניים מפותחים
[27]	אין אה	אין באולן באטור
[28] א:	לא #	<u>אין באולן באטור מראות אופייניים למרכזים עירוניים מפותחים</u>
[29] ב:	רבי קומות# דרברים כאלו"	רבי קומות ושאר התופעות האורבניות המאפיינות מרכזים עירוניים מפותחים
[30] א:	זה #	רבי קומות ותחבורה
[31] ב:	או שיש #	או שיש רבי קומות ומאפיינים אורבניים נוספים
[32] א:	יש # יש	יש אמנם באולן באטור
[33] ב:	@ \	
[34] א:	#מה זה רבי# \	אבל למה דובר א' מתכוון ב- "רבי" (צפה להגדרה)
[35]	אה	{מבע פרוצדורלי טהור}
[36]	# חמש	בניינים בני חמש
[37]	שש קומות יש #	שש קומות יש באולן באטור
[38]	לא #	אין באולן באטור
[39]	# שלושים##	בניינים בני שלושים קומות

17 ברבים ממשפטי השפה המדוברת יש אלמנט פרוצדורלי. במשפט זה, [20] ב, האלמנט הפרוצדורלי הוא המכריע. עם זאת, יש במשפט זה גם אלמנט אינפורמטיבי, הוא איננו משפט פרוצדורלי טהור.

מס' מבע ודובר	מבע	אקספליקטורה (מבוטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות) ¹⁵
[40] ב:	כן	{מבע פרוצדורלי טהור}
[41] א:	יש* אוטובוסים קצת	יש באולן באטור אוטובוסים מעטים
[42]	יש* טיפה	יש באולן באטור אוטובוסים מעטים מאוד
[43]	* לא כמו	התחבורה באולן באטור אינה כמו
[44]	זה*	התחבורה במרכזים עירוניים מפותחים
[45]	קאבול לא ראיתי תמונות מקאבול	לא ראיתי תמונות מקאבול
[46]	אבל אני מעריך שזה* פחות או יותר אותו התפתחות *	אפגניסטאן דומה מבחינת רמת ההתפתחות למנגוליה

ג) הנחות הקשריות

על פי הפירוש הנוכחי, הקשר בין שאלת האב לתשובת הבן טמון בידע הרקע המשותף לבני השיח, ומפורט בהנחות להלן:

1. "אולן באטור היא האזור האורבני העיקרי במונגוליה",
2. "קאבול היא האזור האורבני העיקרי באפגניסטאן",
3. "האורבניזציה של אולן באטור דומה לאורבניזציה של קאבול",
4. "האורבניזציה של המרכז העירוני העיקרי משקפת את רמת ההתפתחות של המדינה".

ג) מסקנה משתמעת

הפסוק האחרון שנכלל בפירוש הוא המסקנה המשתמעת: "רמת ההתפתחות של מונגוליה דומה לרמת ההתפתחות של אפגניסטאן".

3. משפטים חד-איבריים מנוקדת מבט שיחית קוגניטיבית

בעבודה זו אעשה ניסיון ראשוני לאפיין את נסיבות השיח שבהן דוברים משתמשים במשפטים חד-איבריים (כפי שהגדירים שלמה יזרעאל) כדי לבטא מידע, לעומת הנסיבות שבהן לצורך זה הם מציינים, במפורש או במרומז, גם את הסובייקט; אתמקד במשפטים אינפורמטיביים, להבדיל ממשפטים פרוצדורליים טהורים המשמשים להסדרת השיח בלבד. לצורך אפיון המשפטים החד-איבריים אישם את גישת ניתוח השיח המבוססת על תורת הרלוונטיות של ספרבר ווילסון; גישה זו מאפשרת הכללה של הבעיה: מנוקדת המבט של ניתוח השיח, משפטים חד-איבריים הם מקרה פרטי של תופעה רחבה יותר – תופעת הסכמטיות של הלשון האנושית. לווינסון (Levinson 2000: 212) מסביר שהלשון מקודדת רק משמעויות

סכמטיות וחלקיות. האשליה של מסרים מוגדרים היא תוצאה של אוסף עצום של היקשים המופעלים על ידי הרמזים הקלושים המהווים את המשמעות הלשונית. מכאן שדוברים יכולים לבטא חלק מהאינפורמציה שהם מעוניינים להעביר באופן משתמע (ההסבר לתופעה מוצג בדיון הפותח את סעיף 3.1 להלן). משמעויות שמסיקים הנמענים ושאינן מקודדות במבע ייקראו להלן "תכנים משתמעים". במונחים אלו משפט חד-איברי הוא מבע שאינו מפרט את הסובייקט של הפרופוזיציה שהוא מבטא, ומהווה, במובן זה, מקרה פרטי של מבעים המבטאים תכנים משתמעים: מנקודת המבט של ניתוח השיח, משפטים חד-איבריים (שהרפרנט שלהם נמצא בתוך השיח) הם מקרה פרטי של מבעים המבטאים תכנים משתמעים.

בהינתן הפרופוזיציה המבוטאת על ידי מבע נתון אפשר לזהות את כל התכנים המשתמעים מהמבע, ולאור זאת מתבקש לאפיין משפטים חד-איבריים כמבעים שהתיאור של הסובייקט של הפרופוזיציה שהם מבטאים משתמע ואינו מקודד. לאור אפשרות זו, אציג אפיון של נסיבות השיח שבהן דוברים מבטאים תכנים במשתמע (ומסתמכים על אוסף ההיקשים שהנמענים יכולים להפעיל כדי לזהות את התכנים המדוברים), כדי לאפיין את נסיבות השיח שבהן דוברים משתמשים במשפטים חד-איבריים.

מנקודת מבט זו, שאלת המפתח היא כמובן מדוע דוברים אנושיים מבטאים תכנים במשתמע במקום לבטא את המסר שלהם במלואו. לוויןסון מסביר זאת:

אפשר לזהות צוואר בקבוק משמעותי במהירות של התקשורת האנושית [...] צוואר הבקבוק נוצר על ידי הקצב האטי להפליא של הדיבור האנושי (הקצב נמדד על ידי המהירות שבה ייצוגים פונטיים ניתנים לקידוד באמצעות אותות אקוסטיים נבדלים) [...] בניגוד לכך, לאור העדרויות הפסיכולינגוויסטיות נראה שכל שאר ההיבטים של הפקת דיבור והבנתו יכולים להתבצע בקצב גבוה בהרבה. למשל, תהליכי קדם-ההגייה (prearticulation) של הפקת הדיבור מתבצעים כנראה במהירות גדולה פי שלושה או ארבעה מקצב ההגייה עצמה (Wheeldon and Levelt 1995), ולמהירויות שבהן הדיבור מנותח ומובן יש כנראה יתרון דומה על מהירות ההגייה... (Levinson 2000: 28)

לעתים דוברים מציינים את כל האינפורמציה שהם מתכוונים להעביר באמצעות משפטים מפורשים שכל מרכיביהם מוצגים באופן שאינו משתמע לשתי פנים, וברור מדוע הם עושים זאת (זוהי צורת התקשורת המיטבית לצורך בהירות). ברור מדוע יש משפטים שהם מפורשים לחלוטין: משפטים שאינם מבטאים משמעויות באופן מרומז, ולכן אינם נדרשים לשום השלמה כדי לייצג את הפרופוזיציה שהם מבטאים.

3.1 מבנים סכמטיים

צוואר הבקבוק של לווינסון (צוואר הבקבוק במהירות התקשורת האנושית) מסביר את קיומם של מבעים סכמטיים: מבעים המשאירים משמעויות מסוימות מרומזות לחלוטין (משאירים אותן ללא שום רמז בטקסט המפורש). מקיומו של צוואר בקבוק זה נובע שתקשורת יעילה עושה שימוש תדיר בהיסקים ושימוש מועט ככל האפשר בקידוד לשוני:

מקיומו של צוואר-בקבוק זה בתהליך הקידוד נובע שקידוד לשוני הוא 'יקר' וההיסק הוא 'זול', [ולכן] דרישות העיצוב של התקשורת האנושית הן: מעט בקידוד לשוני והרבה בהיסקים. (Levinson 2000: 212)

לשם אפיון הנסיבות שבהן דוברי השפה מביעים יחידות שיח אינפורמטיביות באמצעות משפטים חד-איבריים לעומת הנסיבות שבהן הם מציינים במפורש גם את הסובייקט, נחזור אל קטע הדיאלוג המתנהל, כאמור, בין צעיר ששב מטיול לסין ומונגוליה (דובר א') ואביו (דובר ב') בשעה שהם יושבים מול האטלס של האב כדי לשחזר על המפה את קורותיו של הבן במסעותיו (הקלטה OCh).

דוגמה 1

מס' מבע ודובר	מבע	אקספליקטורה (מבוטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות)
[10] ב:	איך זה [#] נראה	אולן באטור וסביבתה נראות
[11]	כמו האלה [#] שרואים [#] על אפגניסטאן \	כמו הצילומים מאפגניסטאן שרואים בטלוויזיה
[12]-	[...]	
[14] א:		
[15] ב:	[#] משהו כזה [#] IOCh_sp2_25-27]	אולן באטור וסביבתה נראות בערך כמו הצילומים מאפגניסטאן שרואים בטלוויזיה

דרישות העיצוב של התקשורת האנושית – מעט בקידוד לשוני והרבה בהיסקים – מיטיבות להסביר את המשפט החד-איברי במבע [15] – "משהו כזה"; דרישות אלו מסבירות מדוע דוברים מעדיפים לומר במפורש רק את מה ששומעיהם לא מסוגלים להסיק בעצמם. ההקשר של [15] מראה שהנמען היה יכול להסיק בנקל שהסובייקט של משפט חד-איברי זה הוא הדבר שכיניו הרמז "זה" במבע [10] מורה עליו (כלומר, אולן באטור וסביבתה); אולן באטור וסביבתה הן הנושא של המשפט הקודם, ולכן הנגישות שלהן קרובה למקסימום האפשרי ואפשר להתייחס אליהן באמצעות סובייקט משתמע. האב מבהיר במבע [15] שבשאלה אם "זה נראה כמו

האלה שרואים על אפגניסטאן" הוא מתכוון לשאול את בנו אם אולן באטור וסביבתה נראות בערך כמו האלה שרואים על אפגניסטאן.

מבע [15] ("משהו כזה") הוא משפט חד-איברי, המקודד רק את מה שהנמען לא יכול להסיק מתוך ההקשר: [אולן באטור וסביבתה נראות] בערך [כמו האלה שרואים על אפגניסטאן].

הסובייקט המשתמע של המשפט החד-איברי "משהו כזה" [15] הוא הדבר שהמילה "זה" במבע [10] ("איך זה נראה") מורה עליו: אולן באטור וסביבתה. גם גרעין הפרדיקט ומשלימיו של משפט זה מעוגנים במשפט הדו-איברי [10]-[11], בהתאמה (הסובייקט המשתמע של [15] הוא הביטוי הרפרנציאלי "זה" שבמבע [10], ולכן מאזכר את "אולן באטור וסביבותיה"; הביטוי הרפרנציאלי "זה", בתוך צירוף היחס "כזה", במבע [15] מאזכר את "הצילומים מאפגניסטאן שרואים בטלוויזיה").

הקשר המבע החד-איברי "משהו כזה" [15] מאפשר לנמען להסיק ללא קושי שההבהרה של האב במבע זה מרמזת למבעים [10] ו-[11]. כאמור, אולן באטור וסביבתה הן הנושא של המשפט הקודם, ולכן הנגישות שלהן קרובה למקסימום האפשרי ואפשר להתייחס אליהן באמצעות סובייקט משתמע. גם הביטוי "זה" בצירוף הפרדיקטיבי "משהו כזה" מאזכר ישות שיח שהוזכרה במשפט הקודם (על שני מבעיו). "זה" מאזכר אפוא ישויות שיח שונות, ומפורש על ידי הנמען ללא קושי, שכן בהקשר של משפט [15], הייצוג המנטלי של כל אחת מן הישויות הוא בעל נגישות גבוהה מאוד.

דוגמה 2

מס' מבע ודובר	מבע	אקספליקטורה (מבוטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות)
[20] ב:	#אני שואל על# העיר## עצמה	<u>איך נראית אולן באטור עצמה</u>
[21] א:	לא#	דובר א' לא מבין.
[22]	#מבחינת המה#	דובר א' לא מבין מה דובר ב' שואל על מראה העיר עצמה.
[23]	# האנשים## \ [OCh_sp2_30; sp1_57-59]	דובר א' משער שדובר ב' שואל על מראה האנשים בעיב

דרישות העיצוב של התקשורת האנושית מסבירות בצורה דומה את מבע [23]. ההקשר של מבע זה מראה שהנמען יכול להסיק ללא כל קושי שהסובייקט של [23] הוא: "אתה (כמורה על הנמען, דובר ב', כלומר על האב)". הדובר, הבן, מבהיר במבע זה שבשאלה "מבחינת המה" הוא מתכוון לשאול אם האב שואל על מראה האנשים באולן באטור.

3.2 בעיית ההבעה המרומזת

כאמור, דוברים מציינים לעתים את כל האינפורמציה שהם מתכוונים להעביר באמצעות משפטים שהם מפורשים לחלוטין, שכן זאת צורת התקשורת המיטבית לצורך בהירות. לעומת זאת צוואר הבקבוק במהירות התקשורת האנושית מסביר את קיומם של מבעים סכמטיים. השאלה המעניינת, מנקודת מבט זו, עוסקת במבעים הנמצאים בדרגת הביניים שבין המשפטים המפורשים לחלוטין למבעים הסכמטיים: מבעים שאינם מפורשים לחלוטין אבל בו בזמן אינם משאירים משמעויות שהן מרומזות לחלוטין, מבעים המציגים את המשמעויות המשתמעות על ידי שימוש באמצעים לשוניים כלליים ועמומים.

סוגיית תפוצתם ותפקודם של ביטויים רפרנציאליים כלליים ומעורפלים בשיח הרביר – אחד ממאפייניו הטקסטואליים הבולטים – נדונה, בין השאר, אצל אורי (Ure), האלידיי (Halliday) וצ'יף. התפוצה הרחבה של המבעים הנמצאים בדרגת הביניים שבין המשפטים המפורשים לחלוטין למבעים הסכמטיים מוצאת ביטוי, למשל, בהבחנה של האלידיי שאחד המאפיינים של השפה המדוברת הוא דחיסות לקסיקלית (lexical density) נמוכה, כלומר ריבוי מילות תפקוד (כולל כינויים) העושות את המבע "מרווח" יותר ודחוס פחות. "דחיסות לקסיקלית" היא שיעור הפריטים הלקסיקליים (מילות תוכן, להבדיל ממילות פונקציונליות¹⁸ המתפקדות רק במישור הדקדוקי-התחבירי) ביחס לכל מילות הטקסט השלם (Ure 1971, Halliday 1987). אורי והאלידיי הראו שמידת הדחיסות הלקסיקלית של טקסט היא פונקציה של הסוגה שלו על פני רצף שבין טקסט כתוב רפלקטיבי לטקסט מדובר ספונטני; טקסט כתוב מתאפיין בנטייה לדחיסות לקסיקלית גבוהה, מידת דחיסות זו קטנה ככל שהטקסט מתרחק מדיבור לא ספונטני (Halliday 1987: 56-57, Halliday 2002: 329).

ביסוס נוסף למאפיין זה של השפה הרבירה מציג צ'יף (Chafe 1994, 1996) במחקרו המבוססים על תאוריה קוגניטיבית של זרימת מידע. צ'יף הציע את "אילוץ הנושאים הקלים" (light subject constraint) כדי להסביר את הממצאים הבאים: 81% מהנושאים הדקדוקיים בשיחה בת 10,000 מילים בוטאו כאינפורמציה נתונה (ידועה) באמצעות כינוי גוף; 16% כנגישים, ו-3% כאינפורמציה חדשה (שהזכרה רק פעם אחת קודם לכן ולא יותר). "אילוץ הנושאים הקלים" קובע שהנושאים הדקדוקיים בשיחה מבטאים רפרנטים שלרוב הם נתונים, לפעמים הם נגישים, ורק לעתים רחוקות הם חדשים. לפי השערה זו, הנושאים בשיחה מתייחסים תמיד לאינפורמציה נתונה או נגישה, והאינפורמציה החדשה, במקרה שהיא נמסרת, ממוקמת בפרדיקט (Chafe 1994: 69-70, Chafe 1996: 41, 89).

הדחיסות הלקסיקלית יורדת כאשר דוברים מציגים תיאור מסוים של האינפורמציה המרומזת באמצעות שימוש באמצעים לשוניים כלליים ועמומים: בפרט, הדחיסות הלקסיקלית יורדת כאשר הדוברים משתמשים במבעים המכילים משמעויות משתמעות המובעות על ידי רמזים עודפים שנראים קלושים עד כדי חוסר תועלת. השאלה היא מדוע דוברים טורחים להשתמש במבעים המבטאים משמעויות מרומזות באמצעות רמזים עודפים קלושים כל כך. אחרי ככלות הכול, מנקודת המבט של תקשורת בהירה מבעים אלו אינם טובים יותר ממקביליהם חסרי הרמזים, ומנקודת המבט של תקשורת יעילה הם טובים פחות.

מדרישות העיצוב של התקשורת האנושית – מעט בקידוד לשוני והרבה בהיסקים – נובע, לכאורה, שדוברים אנושיים נוטים להבליע את כל מה שהנמענים מסוגלים להסיק, ולקודד רק את מה שהנמענים אינם יכולים להסיק; מכאן שלכאורה דוברים שואפים לצמצם את מידת העודפות (redundancy) של מבעיהם עד ל־0. לאור טענה זו, מקרים שבהם דוברים מציינים ישויות שיח במרומז – באמצעות ביטוי רפרנציאלי מרומז כמו כינוי גוף או כינוי רמז – הם בעייתיים, שכן במונחים של תורת הנגישות של אריאל, ביטוי זה הוא בעל נגישות גבוהה. נשאלת השאלה מדוע דובר בוחר לעתים לציין ישות שיח בביטוי רפרנציאלי המוליך את הנמענים אל הייצוג המנטלי של ישות השיח המתאימה באמצעות הנחיות כלליות ומעורפלות. הבעיה מתעוררת שכן לכאורה נראה כי בנסיבות שבהן הנמען מסוגל לפענח את ההוראה של ביטויים רפרנציאליים כמו הכינויים "אותה" או "זה" המספקים הנחיות כלליות ומעורפלות למדי, הוא יוכל לעשות זאת גם בלעדי ביטויים רפרנציאליים אלו. למשל, נתבונן בביטויים הרפרנציאליים "אותה" ו"זה" במבעים [6] ו-[7] בטקסט ההדגמה:

[1] א: לקחנו את הרכבת הטראנס אה | [2] סיבירית |

[...]

[6] לקחנו אותה# עד אולן באטור | [7] זה בירת מונגוליה |

ברור שבנסיבות שבהן הנמען מסוגל לפענח את ההוראות של שני הביטויים הוא היה מסוגל לפענח אותן גם אם היה מדובר במבעים החד-איבריים הבאים:

[1] א: לקחנו את הרכבת הטראנס אה | [2] סיבירית |

[...]

[6] עד אולן באטור | [7] בירת מונגוליה |

אם כן, הטענה שדוברים שואפים לצמצם את מידת העודפות של מבעיהם עד ל־0 נכונה רק בחלקה; למעשה, דוברים שואפים אמנם לצמצם את מידת העודפות של מבעיהם, אולם רק עד דרגה מסוימת ולא עד ל־0. לפי תורת האינפורמציה,

צמצום מידת העודפות מעבר לדרגה מסוימת עשוי להקשות על הנמענים לפענח את המסרים המובעים. אכן, נמענים אנושיים נוטים לאבד ריכוז מדי פעם; לאור נטייה זו צמצום מידת העודפות של מבעים עד ל-0 אינו מדיניות נכונה עבור דובר המעוניין שהנמענים יבינו את דבריו: מידה מסוימת של עודפות מילולית מאפשרת לדובר להבטיח שהמשמעות הכוללת של דבריו תיקלט גם אם הנמען "איבד" כמה מילים כתוצאה מחוסר ריכוז.

השילוב של דרישות העיצוב של התקשורת האנושית: מעט בקידוד לשוני והרבה בהיסקים, ושל הדרישה שהנמענים יקלטו את המסר של הדובר, מציע הסבר לשאלת המקרים שבהם דוברים מורים על משמעויות במרומז באמצעות ביטויים רפרנציאליים דוגמת "זה", המספקים הנחיות כלליות ומעורפלות בלבד. אחד המאפיינים הבולטים של הביטויים המשמשים כדי לרמז על משמעויות הוא הקיצור שלהם: מדובר על פי רוב במילים בנות הברה או שתיים בלבד, ולכן השימוש במילים אלו מאפשר לדובר להוסיף לדבריו עודפות מסוימת מבלי להרבות בקידוד יתר על המידה. ההבעה המרומזת באמצעות ביטויים מסוג זה מאפשרת לדובר שחזור של תבנית סינטקטית או לקסיקלית אם לצורך ביצוע של אזכורים מיותרים אם לצורך אחר. למשל, מבע [7] הוא מאמר מוסגר; כינוי הרמז "זה" מבחיר זאת בכך שהוא משחזר תבנית סינטקטית של משפט מבלי להרבות בקידוד, פשוט משום ש"זה" הוא ביטוי קצר יותר מ"אולן באטור".

דוגמה 3

כדוגמה לשחזור של תבנית לקסיקלית לצורך ביצוע של אזכור מיותר, נתבונן בקטע מתוך התשובה של הבן לשאלה שהאב שואל במבעים [27], [29] ו-[31]: "אין [באולן באטור] רבי קומות ודברים כאלו או שיש?"

מס' מבע ודובר	מבע	אקספליקטורה (מבוטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות)
[32] א:	יש # יש	יש אמנם באולן באטור
[33] ב:	@ \	
[34] א:	#מה זה רבי# \	אבל למה דובר א' מתכוון ב- "רבי" (צפה להגדרה)
[35]	אה	{מבע פרוצדורלי טהור}
[36]	# חמש	בניינים בני חמש
[37]	שש קומות יש #	שש קומות יש באולן באטור
[38]	לא#	אין באולן באטור
[39]	# שלושים## [OCh_sp1_62-68]	בניינים בני שלושים קומות

בתשובתו הבן מבהיר ראשית שכאשר הוא אומר במבע [32] "יש יש" הוא מתכוון שבאולן באטור יש "רבי קומות" במובן של בניינים בני חמש שש קומות, אבל אינו מתכוון שבאולן באטור יש בניינים בני שלושים קומות (מבעים [34]-[39]).
 הבן מוסיף ומבהיר במשפטים הדו-איבריים [41] ו-[42] שכאשר הוא אומר "יש יש" הוא מתכוון כמו כן שבאולן באטור יש כלי רכב מודרניים, אבל אינו מתכוון לכך שבאולן באטור יש תחבורה צפופה כמו במרכזים עירוניים מפותחים:

מס' מבע ודובר	מבע	אקספליקטורה (מבוטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות)
[41] א:א	יש# אוטובוסים קצת	יש באולן באטור אוטובוסים מעטים
[42]	יש# טיפה	יש באולן באטור אוטובוסים מעטים מאוד
[43]	# לא כמו	התחבורה באולן באטור אינה כמו
[44]	זה# [OCh_sp1_69-72]	התחבורה במרכזים עירוניים מפותחים

כל אחת משתי ההופעות של המילה "יש", מבעים [41] ו-[42], מאפשרת לדובר (הבן) שחזור של תבנית לקסיקלית לצורך ביצוע של אזכור. בשני המקרים המילה "יש" מאזכרת את השאלה ("אין [באולן באטור] רבי קומות ודברים כאלו או שיש") באמצעות חזרה לקסיקלית על החלק הרלוונטי של התבנית "אין... או שיש".

3.3 עודפות וקשיי תקשורת

טענתי העיקרית במאמר זה היא כי הדובר מוסיף מידה מסוימת של עודפות מילולית על זו המתבקשת על פי החיזוי של תורת הנגישות, כאשר יש לו בסיס להאמין שהנמען עשוי שלא לקלוט את המשמעות הכוללת של דבריו; טענה זו מתבססת על שתי הדוגמאות הבאות.

דוגמה 4

מס' מבע ודובר	מבע	אקספליקטורה (מבוטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות)
[1] א:א	לקחנו את הרכבת הטראנס אה	לקחנו את הרכבת הטראנס
[2]	סיבירית	סיבירית
[3]	שנסעה ביג'ין אה	בקו בייג'ין
[4]	מוסקווה \	מוסקווה
[5] ב:ב	מהמ	{מבע פרוצדורלי טהור}
[6] א:א	לקחנו אותה# עד אולן באטור	לקחנו את הרכבת הטראנס סיבירית עד אולן באטור
[7]	זה# בירת מונגוליה [OCh_sp1_44-49, sp2_24]	אולן באטור היא בירת מונגוליה

הפרופוזיציה המבוטאת במבע הפרוצדורלי "מהמ", מבע [5], היא, מן הסתם, משהו כמו "כן, אני מבין, אתה יכול להמשיך"; בתרבות הדיבור הישראלית קורה מדי פעם שדוברים משתמשים במבע זה כדי להביע חוסר סבלנות, כלומר נטייה לאבד את הריכוז (מובן שלא זאת הייתה כוונתו של האב במבע). לאור ניתוח זה של "מהמ" במבע [5] אפשר להבין את דבריו של הבן במבע [6]: לטענתי, הבן מזכיר במבע זה אזכור מיותר של המושא "הרכבת הטראנס סיבירית" באמצעות חזרה לקסיקלית על "לקחנו את" ממבע [1], מכיוון שיש לו בסיס להניח שהאב עלול לאבד את הריכוז. ההקשר של הדוגמה הבאה (דוגמה 5 להלן) הוא הפירוש הראשוני שהבן נותן לשאלת האב "איך זה נראה, כמו האלה שרואים על אפגניסטאן?" במבע [10]. לכן, לפני הצגת דוגמה 5 נתבונן בפירוט מה בפירוש זה:

מס' מבע ודובר	מבע	אקספליקטורה (מבוטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות)
[10] ב:	איך זה [#] נראה	אולן באטור וסביבתה נראות
[11]	כמו האלה [#] שרואים [#] על אפגניסטאן \	כמו הצילומים מאפגניסטאן שרואים בטלוויזיה
[12] א:	זה [#] ן [#]	הנוף שנשקף מחלונות האוטובוס נראה כמו
[13]	כן [#]	הצילומים מאפגניסטאן שרואים בטלוויזיה
[14]	זה [#] ה ן [#]	הנוף שנשקף מחלונות האוטובוס נראה כמו
	[...]	
[16]	ערבות על ערבות	ערבות על ערבות
	[...]	
[18]	על כלום	ושום דבר מעבר לכך

[OCh_sp2_25-26; sp1_52-56]

הפירוש הראשוני של הבן לשאלת האב מתבטא בשני משפטים דו־איבריים: הראשון – שמוצג במבעים [12] ו־[13] – הוא המשפט הדו־איברי "זה כן נראה כמו האלה שרואים על אפגניסטאן", והשני – שמוצג במבעים [14], [16] ו־[18] – הוא המשפט הדו־איברי "זה ערבות על ערבות על כלום". בשני המשפטים הסובייקט מוצג במרומז באמצעות "זה", במובן המוענק למילה זו על ידי הפירוש הראשוני של הבן. הבן מפרש את השאלה שהאב הציג במבעים [10] ו־[11] ("איך זה נראה, כמו האלה שרואים על אפגניסטאן?") כמתייחסת לאזור הסובב את אולן באטור: על פי ההבנה של הדובר הבן, הסובייקט של מבעים [12] ו־[13] – "זה" – מעוגן בנוף הנשקף מחלונות האוטובוס היוצא מאולן באטור (האוטובוס שהופיע קודם לכן במבע [9]). לפי הפרשנות של הבן, הנוף הנשקף מחלונות האוטובוס היוצא מאולן באטור הוא הדבר שהשאלה של האב ("איך זה נראה...") מתייחסת אליו. בהתאם

לפירוש של הבן, גם הסובייקט "זה" של [14], [16] ו-[18] מעוגן באותה ישות שיח: בנוף הנשקף מחלונות האוטובוס היוצא מאולן באטור, ולפי אותה פרשנות ראשונית הוא הדבר שהאב מתייחס אליו כאשר הוא שואל במבוע [10] "איך זה נראה". בשני המקרים הפירוש מתבסס על ידע הרקע שתיירים נוטים להתבונן בנוף בשעה שהם נוסעים באוטובוסים.

הפירוש הראשוני שהבן נותן לשאלת האב "איך זה נראה, כמו האלה שרואים על אפגניסטאן?" במבוע [10] הוא, כפי שמתברר מתגובת האב, פירוש מוטעה.

דוגמה 5

נחזור כעת לטענה שעל פיה הדובר חורג מהחיזוי של תורת הנגישות, כאשר נסיבות השיח נותנות לו בסיס להאמין שהנמען עשוי שלא להבין את כוונתו. כמו דוגמה 4, גם דוגמה זו מראה שהדובר מוסיף מידה מסוימת של עודפות מילולית כאשר יש לו בסיס להאמין שהנמען אינו עומד על המשמעות הכוללת של דבריו. לדובר – האב – ברור לאור תשובת הבן שישו אינו מצליח לרדת לסוף דעתו, וכמו בדוגמה 4 הוא מבצע במבוע [20] אזכור של המבוע הרלוונטי עם מידה מסוימת של עודפות. בדוגמה הנוכחית הדובר – האב – מאזכר את "איך זה נראה" במבוע [10]; העודפות של האזכור מתבטאת בחזרה הסמנטית "אני שואל על...", בזמן שהוא היה יכול לחסוך בקידוד על ידי אזכור של אותו מבוע באמצעות החזרה הלקסיקלית "איך נראית...":

מס' מבוע ודובר	מבוע	אקספליקטורה (מבטאת על ידי סדרת ההשלמות המלאות)
[10] ב:	איך זה [#] נראה	אולן באטור וסביבתה נראות
[11]	כמו האלה [#] שרואים [#] [#] על אפגניסטאן \	כמו הצילומים מאפגניסטאן שרואים בטלוויזיה
[12] א:	זה [#] [#]	הנוף שנשקף מחלונות האוטובוס נראה כמו
[13]	כן [#]	הצילומים מאפגניסטאן שרואים בטלוויזיה
[14]	זה [#] [#] ה	הנוף שנשקף מחלונות האוטובוס נראה כמו
[15] ב:	[#] משהו כזה [#]	זה נראה כדרך כמו הצילומים מאפגניסטאן שרואים בטלוויזיה
[16] א:	ערבות על ערבות	ערבות על ערבות
[17] ב:	\ (כן) [#] \	{מבוע פרוצדורלי טהור}
[18] א:	על כלום	ושום דבר מעבר לכך
[19] ב:	לא [#]	'זה נראה ערבות על ערבות על כלום' זו לא תשובה לשאלה 'זה נראה כמו האלה שרואים על אפגניסטאן'.
[20]	[#] אני שואל על [#] העיר [#] עצמה [OCh_sp2_25-30; sp1_52-56]	איך נראית אולן באטור עצמה

4. סיכום

בעבודה זו דנתי בתנאים שבהם דוברים משתמשים במשפטים חד-איבריים שהפרנט שלהם נמצא בתוך השיח. ההיבט הנוסף שאני מציעה להוסיף לרשימת הגורמים הקובעים את התנאים שבהם דוברים נוטים להשתמש במשפטים חד-איבריים (הרשימה המפורטת בעבודותיהם של יזרעאל ובורוכובסקי בר-אבא), הוא רמת ההבנה בין בני השיח.

ההצעה שלי מתבססת על ההבחנה בין שלוש דרגות של הבנה בתקשורת אנושית. הדרגה המרכזית מאפיינת, למשל, מצבים של שיחה שגרתית על ענייני יום-יום במשפחה, בין חברים או בין עמיתים לעבודה. בנוסף יש שתי דרגות קיצוניות. בשיחה רגילה קורה לא אחת שהעיסוק בנושא מסוים שבני השיח מוצאים בו עניין מיוחד עשוי בנסיבות מתאימות ליצור תחושה חזקה של קרבה מחשבתית המלווה ברמות גבוהות במיוחד של קשב והבנה. במצב המנוגד, השלישי, עולה בלבו של אחד מבני השיח החשש שבן שיחו עשוי שלא להבין את כוונתו. הצעתי היא שכאשר רמת ההבנה היא גבוהה במיוחד, למשל במצבים של קרבה אינטימית, רמת העודפות של הדוברים שואפת ל-0 (בהתאם לדרישות העיצוב של התקשורת האנושית המפורטות אצל לווינסון), ואז הנטייה להשתמש במשפטים חד-איבריים עולה. כאשר רמת ההבנה היא רגילה, רמת העודפות של הדברים עולה לרמה מסוימת גדולה מ-0, ואז הנטייה להשתמש במשפטים חד-איבריים יורדת במקצת. במקרים אלו השימוש במשפטים חד-איבריים מקיים את החיזויים של תורת הנגישות של אריאל. לבסוף, בנסיבות שבהן לדובר יש בסיס להאמין שבן השיח עשוי שלא להבין את כוונתו, רמת העודפות של הדברים מגיעה למקסימום, ואז הנטייה להשתמש במשפטים חד-איבריים יורדת למינימום האפשרי לאור המוסכמות ההקשריות והנורמות של הסוגה.

מחקר נוסף נדרש כדי לבדוק את המסקנה המתבקשת מהצעה זו, המסקנה שלדוברים יש נטייה להשתמש בלשון סכמתית יותר בכלל (להוריד את דרגת העודפות) ולהתבטא באמצעות משפטים חד-איבריים בפרט, ככל שעולה רמת הציפייה שלהם שדבריהם יובנו.

ביבליוגרפיה

בורוכובסקי בר-אבא א'. תש"ע. העברית המדוברת: פרקים במחקרה בתחבירה ודרכי הבעתה. ירושלים: מוסד ביאליק.
ברגמן ש"ה. 1975. מבוא לתורת ההיגיון: המדע העיוני של הסדר. ירושלים: מוסד ביאליק.

יזרעאל ש'. תשע"ג. "משפח או משפט? למבנה המשפט בעברית המדוברת". בתוך: מ' מוצ'ניק וצ' סדן (צוגויה סאסאקי) (עורכים). מחקרים בעברית החדשה ובלשונות היהודים מוגשים לאורה (רודריג) שורצולד. ירושלים: כרמל. 385-402.

יזרעאל ש'. תשע"ו. "משפטים חד-איבריים בעברית המדוברת". בתוך: ע' גונן (עורכת). חוקרים עברית מדוברת (תעודה כז). תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב. 411-436.

סישל א'. תשס"ט. "כינויים רומזים ואנפורה". בתוך: ג' חטב (עורכת). בלשונות עברית תיאורטית. ירושלים: מאגנס. 279-307.

פולק-יצחקי ה'. תשס"ו-תשס"ז. "תפקידיהם של כינויי הגוף הפרודים, החבורים והפרוקליטיים בתפקיד נושא תחבירי בשיח העברי הדבור". העברית ואחיותיה ו-1. 163-192.

קופי א'. 1977. מבוא לתורת ההיגיון |תרגום: חנן רותם, עריכה: מרסלו דסקלן. תל-אביב: יחדי.

- Ariel M. 1990. *Accessing Noun-Phrase Antecedents*. London: Routledge.
- Ariel M. 1994. "Interpreting anaphoric expressions: A cognitive versus a pragmatic approach". *Journal of Linguistics* 30. 3-42.
- Ariel M. 2000. "The development of person agreement markers: From pronouns to higher accessibility markers". In: M. Barlow & S. Kemmer (eds.). *Usage-Based Models of Language*. Stanford: CSLI. 197-260.
- Ariel M. 2001. "Accessibility theory: Overview". In: T. Sanders, J. Schilperoord & W. Spooren (eds.). *Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects*. Amsterdam: John Benjamins. 27-87.
- Ariel M. 2006. "Accessibility theory". In: K. Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition. Vol. 1. Oxford: Elsevier. 15-18.
- Carston R. 2004. "Relevance theory and the saying/implicating distinction". In: L. Horn & G. Ward (eds). *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell. 633-656.
- Chafe W. L. 1976. "Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view". In: C. N. Li (ed.). *Subject and Topic*. New York: Academic Press. 25-55
- Chafe W. 1994. *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chafe W. 1996. "Inferring identifiability and accessibility". In: Th. Fretheim & J. K. Gundel (eds.). *Reference and Referent Accessibility*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 37-46.
- Givón T. 1983. "Topic continuity in discourse: An introduction". In: T. Givón (ed.). *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-Language Study*. Amsterdam: John Benjamins. 1-41

- Givón T. 1992. "The grammar of referential coherence as mental processing instructions". *Linguistics* 30. 5-55.
- Halliday M. A. K. 1987. "Spoken and written modes of meaning". In: Rosalind Horowitz & S. Jay Samuels (eds.) *Comprehending Oral and Written Language*. San Diego, CA: Academic Press. 55-87.
- Halliday M. A. K. 2002. *On Grammar* (The first volume of a series of the Collected Works of M.A.K. Halliday). London/New York: Continuum.
- Levinson S. C. 2000. *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Prince E. F. 1985. "Fancy syntax and shared knowledge". *Journal of Pragmatics* 9, 1. 65-81.
- Recanati F. 2002. "Does linguistic communication rest on inference?". *Mind and Language* 17. 105-126.
- Ure J. 1971. "Lexical density and register differentiation". In: G. E. Perren & J. L. M. Trim (eds.). *Applications of Linguistics*. 443-452.
- Van Dijk T. 2001. "Discourse, ideology and context". *Folia Linguistica* XXX, 1-2. 11-40.
- Wilson D. & Sperber D. 2004. "Relevance theory". In: L. Horn & G. Ward (eds.). *Blackwell's Handbook of Pragmatics*. 607-632.